

TÜRKİYE'DEKİ ÇERKEZ DİASPORASI VE GERİ DÖNÜŞ İKİLEMİ

Özet

Süleyman ÇİFTÇİ¹

Anavatanlarından göç etmek zorunda kalarak birden fazla ülkeye dağılan insan toplulukları en basit anlamıyla diaspora olarak nitelenmektedir. Buradan hareketle bir topluluğun diaspora olarak adlandırılabilmesi için bazı kriterler belirlenmiştir. Sürgün, çekilen ortak acılar, birden fazla ülkeye dağılma, anavatana dönüş isteği ve anavatandan uzun süre ayrı kalınması gibi kriterler Yahudi, Ermeni ve Yunan diasporası örnekleri üzerinden ortaya koyulmuştur. Günümüzde ulaşım ve iletişim alanlarındaki gelişmeler, diaspora üyelerinin anavatanlarına dönüşünü kolaylaştırmıştır. Fakat uzun süredir anavatanlarından ayrı kalan diaspora üyeleri açısından anavatana geri dönüş olgusunun beklenen ölçüde gerçekleştirilemediği görülmektedir. Bir diaspora olarak nitelenen Çerkezler açısından da Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte anavatana geri dönüşün istenilen seviyede gerçekleşmediği görülmektedir. Buradan hareketle Çerkez diasporası açısından anavatana dönüş kriteri tartışılacak ve anavatana geri dönüşü etkileyen siyasal, sosyal ve ekonomik faktörler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Diaspora, Çerkez Diasporası, Geri Dönüş, Anavatan

¹ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programı, ciftci.erturk@gmail.com

CIRCASSIAN DIASPORA IN TURKEY AND RETURN DILEMMA

Süleyman ÇİFTÇİ

Abstract

Diaspora is basically described that as communities which are forced to immigrate and dispersed several countries. So, there are several criteria for describing communities as a diaspora. Exile, common shared rough memories, dispersal to several countries, desire for returning to homeland and being far away for a long time from homeland are criteria which are derived from Armenian, Jewish and Greek diaspora examples. But returning to homeland didn't happen as it's supposed for diaspora members which were far away from their homelands for a long time. Returning to homeland didn't come true for Circassian diaspora, too. In this article, criteria for returning to homeland will be discussed. Also, economic, social and political factors which affect desire for returning to homeland will be examined.

Keywords: Diaspora, Circassian Diaspora, Return, Homeland

JEL Kodu: Z0, Y9

1. GİRİŞ

Çerkezler, dünyanın pek çok yerine dağılmış bir diaspora olarak varlıklarını sürdürmektedir. Çerkezler açısından anavatana geri dönüş arzusunun varlığı, Çerkezler'in Kuzey Kafkasya'ya dönüşünü nihai hedef olarak karşımıza çıkarmaktadır. Anavatana geri dönüş konusunda gerek diaspora teorilerinin varsaydığı genellemeler gerekse Çerkez diasporasının genel tutumu çerçevesinde anavatana geri dönüşü teşvik edici faaliyetlerin hayata geçirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Fakat Soğuk Savaş sonrası Çerkezler'in anavatana dönüşü konusunda bazı engellerin ortadan kalkmasına rağmen beklenen geri dönüşün gerçekleşmediği görülmektedir.

Çerkez diasporası açısından geri dönüş kriterine ilişkin tartışmalar kapsamında öncelikle diaspora teorisi ortaya koyulacaktır. Yahudi, Ermeni ve Yunan diasporalarından hareketle belirlenen diaspora kriterleri çerçevesinde bir topluluğun diaspora olarak nitelenmesinde: birden fazla ülkeye dağılışı, anavatana geri dönme isteği, güçlü organizasyon yapısı, ortak tarihi ve kültürel miras vurgusu ve anavatanla ilişkiler gibi kriterler ortaya koyulmuştur (Safran, 1991: 83). Bu kriterler içerisinde anavatana geri dönüş isteğinin tüm diasporalar açısından geçerli olmadığı görülmektedir. Anavatana geri dönüş kriteri üzerindeki teorik tartışmalar sonrası, teori kapsamında ortaya koyulan parametreler çerçevesinde Çerkez diasporası değerlendirilecektir.

Diasporalar açısından anavatana geri dönüş önemli bir kriter konumundadır. Bu çerçevede diasporik bir topluluk olarak görülen Çerkezler açısından da geri dönüş, Çerkez diasporasına ait kriterlerden biri olarak kabul edilmektedir. Teorik açıdan anavatana geri dönüş, diasporanın bir kriteri sayılsa da Türkiye'de yaşayan Çerkezler açısından anavatan, geri dönüşün yapılacağı bir yer olmaktan ziyade diasporik bilinci kuvvetlendiren bir mit olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda Çerkezler'in bir diaspora olarak anavatana geri dönüş konusunda birlik içinde olmadıkları görülmektedir. Anavatana dönüş yapmak istemeyen diaspora üyeleri açısından öne çıkan sebepler: Türkiye'deki ekonomik durumları, akrabalık bağları, eğitim, din, dil, Rusya'nın Kuzey Kafkasya'daki varlığı ve anavatana ulaşımın kolaylaşması iken; geri dönüş yapmak isteyen diaspora üyeleri açısından öne çıkan sebeplerin daha çok ideolojik bir adanmışlık duygusu ve geri dönüşün anavatanda varoluş mücadelesi olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada, Çerkezler'in anavatana geri dönme istekleri üzerinde etkili olan faktörler incelenecektir.

2. DİASPORA TEORİSİ

Klasik diaspora olarak tanımlanan ve modern dönem öncesinde ortaya çıktığı iddia edilen Yunan, Ermeni ve Yahudi diasporalarına ilişkin çalışmalar, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şekillenmiş ve diasporanın ne olduğu bu diaspora örnekleri üzerinden tartışılmıştır. Bu örnekler içinde klasik diaspora anlayışı, Yahudiler'in dünyanın dört bir yanına dağılımı ile eşdeğer anlam taşıyarak açıklanmaya başlanmıştır (Cohen, 1996). Yahudi örneği üzerinden ortaya koyulan bu diaspora kavramını herhangi bir insan topluluğuna atfedilebilecek sınırları belirsiz bir konumdan daha somut ve sınırları belli bir konuma getirebilmek amacıyla bazı parametreler belirlenmiştir. Bu kapsamda herhangi bir sebepten dolayı anavatanından her ayrılan insanın ülkesi dışında bir diaspora oluşturamayacağı düşüncesi paralelinde Safran, bir toplumun diaspora olarak nitelendirilebilmesi için bazı kriterler ortaya koymuştur. Bunlar: bireylerin ya da atalarının anavatanlarından iki veya daha fazla ülkeye dağılmış olması, anavatana ilişkin ortak tarih, vizyon ve mitlere sahip olunması, anavatandan ayrılıp yeni bir ülkeye yerleşenlerin yerleştikleri ülkede tam anlamıyla kabul görmeyip kendilerini izole etmeleri, anavatana dönme arzusu, anavatanın korunması, anavatanın refahı ve kalkınmasına yönelik çabaların bulunması, anavatanla süren bireysel ya da toplumsal ilişkilerdir (Safran, 1991: 83).

20. yüzyıla ait bir kavram olduğunu belirttiğimiz diaspora kavramı göç ve sosyo-ekonomik alandaki değişimler ile beraber değişerek yeni kriter ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu noktada Cohen (1996), Safran'ın yapmış olduğu kriterleri daha da genişleterek, özellikle göçle alakalı sadece zorunlu değil, isteğe bağlı göç sonucu da insanların diaspora oluşturabileceğine yönelik diaspora tanımını genişletici kriterler ortaya koymuştur. Cohen (1996: 515) tarafından ortaya koyulan bu kriterler: anavatandan travmatik bir şekilde ayrılarak iki veya daha fazla ülkeye dağılma, ticaret ya da kolonyal sebeplerden ötürü gönüllü olarak anavatandan ayrılış, anavatana ilişkin kolektif tarih, mit ve anıların yaşatılması, anavatanın refahı, kalkınması ve korunmasına yönelik çaba sarf edilmesi, kolektif bir anavatana geri dönüş arzusu, geçmişte yaşanan ortak acı ve zaferlere dayalı bir kimlik inşası, yerleşilen ülke ile sorunlu ilişkiler ve toplum tarafından tam olarak benimsenmeme, anavatandan ayrılan diğer ülkelerde yaşayan etnik toplulukla yürütülen ilişkilerin olması, çoğulculuk anlayışı ile göç edilen ülkede varlığın sürdürülmesidir.

Yukarıda belirtildiği üzere Cohen, diasporanın ne olduğuna yönelik belirlenen kriterlerde biraz daha esneklik yaparak diaspora kriterlerini genişletmiştir. Fakat Cohen (1996), belirlediği

bu kriterlerin tamamının bir toplumda olmasa da en azından yarısından fazlasının kendini diaspora olarak niteleyen bir toplulukta olması gerektiğinden bahsetmektedir. Diaspora kriterlerine ilişkin Brubaker (2005: 5)'a göre; sürgün, anavatan özlemi ve ortak bağların sağlanması kriterleri ön plana çıkmaktadır. Yine bu kapsamda diaspora üzerine yazmış olduğu eserler ile önemli bir yer tutan Tölölyan (2012)'a göre bir topluluğun diaspora olarak nitelenmesinde öne çıkan kriter; bir topluluğun en az üç nesil süren bir sürgün yaşamasıdır. Diasporaya ilişkin farklı kriterlerin ortaya koyulması kapsamında Yapıcı (2016)'ya göre mevcut diaspora kriterlerinin yanında eklenmesi gereken diğer bir kriter, diaspora olarak adlandırılan bir topluluğun kendi içinde örgütlenme düzeyinin yüksek olması gereğidir.

Diasporaya ilişkin ortaya koyulan kriterler, bir topluluğun diaspora olarak nitelenmesinde kullanılan nicel ya da nitel parametreler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada belirtilen kriterler çerçevesinde anavatanı geri dönüş kriteri detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda teorik olarak geri dönüş arzusunun neyi ifade ettiği ya da diasporayı tanımlarken bu kriterin olmazsa olmaz bir kriter olup olmadığı konusunda Clifford'un görüşleri ön plana çıkmaktadır. Clifford (1994), diasporanın oluşumu için geri dönüş arzusunun yerine sürgün, ortak çekilen acılar, adaptasyon ya da hâkim topluma karşı direncin diasporik bilinci şekillendirebileceğinden bahsetmektedir. Bu çerçevede Butler (2001)'in makalesinde geri dönüş mevzusu, fiziksel dönüş ve bunun oryantasyonundan ziyade anavatanla olan bağlantıyı inşa etme amacıyla kullanılan bir kavram olarak açıklanmaktadır. Anavatanı ilişkin görüşler kapsamında diaspora içinde anavatan idealinin tamamen reddedilmediği görülmektedir. Fakat gerçek bir anavatan tasavvuru ya da fiziksel dönüşten ziyade, anavatan idealinin diasporik bilinci uyandırma ve diaspora üyeleri arasında birliği sağlama adına, anavatanın genellikle tasarlanmış ve hiçbir zaman ulaşılamayan bir ülke niteliğine büründüğü görülmektedir.

Diaspora teorisi tarafından ortaya koyulan kriterlerden hareketle bir sonraki bölümde Çerkez Diasporası'nın varlığı ortaya koyulacaktır. Tarihsel süreç içerisinde anavatanlarından farklı coğrafyalara dağılmış olan Çerkezler'in Türkiye'de diasporik bir toplum olarak varoluşları incelenecek ve anavatanı geri dönüş kriterinin Çerkez diasporası açısından taşıdığı gerçeklik tartışılacaktır.

3. ÇERKEZ DİASPORASI

Bir diaspora için kimlik, ortak tarih ve yaşanan acıların hatırlanarak olumsuz ötekine karşı oluşturulan biz kimliğidir. Tüm Kuzey Kafkas halklarının, diaspora bilincinin oluşumuna

dair en temel argümanı 19. yüzyılda yaşanan sürgün ve soykırım olmuştur. Kuzey Kafkasya'nın yerli halkları olan Çerkezler'in de anavatanlarından ayrılışı, 19. yüzyılın ikinci yarısına dayanmaktadır. Bu çerçevede Rus İmparatorluğu'nun güvenlik, savunma, ticaret, Karadeniz-Hazar arası güvenli demiryolu gibi askeri ve stratejik amaçları sebebiyle Kuzey Kafkasya'yı işgali ile göç hareketleri başlamıştır. Bu göç hareketleri kapsamında ilk dönem göçler daha çok isteğe bağlı ve Hristiyan bir yönetim altından yaşamak istemeyen Müslümanlar tarafından gerçekleştirilmiştir (Karpat, 2003). Bu çerçevede Kuzey Kafkasya'dan göçler kısa bir sürede gerçekleşmemiş; 1850'li yıllarda Kırım Savaşı ile başlayarak, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar aralıklar ile devam etmiştir (Güneş, 2014). Bu tarihsel süreç sonunda ortaya çıkan sayısal verilere bakarsak, kimi kaynaklara göre 1864 yılına kadar 80 bin civarında olduğu tahmin edilen Kafkas göçü, 1864 yılında 400 bini bulmuş ve 1879 yılından sonra yaklaşık olarak 2 milyon kişinin göç ettirildiği tahmin edilmektedir (Karpat, 2003: 110). Anavatanlarından göç ettirilen Çerkezler'in Osmanlı coğrafyası içerisinde Anadolu, Balkanlar ve günümüz Ürdün ve İsrail sınırları içerisinde kalan Ortadoğu topraklarına dağıldıkları tespit edilmektedir (Besleney, 2016). Öncelikle anavatanlarını Rus işgalinden korumak için pek çok Çerkez savaşlarda ölmüş ve devamında Osmanlı İmparatorluğu'na gerçekleştirilen göçler sırasında yaşanan imkansızlıklar ve kötü hayat standartları sonucunda pek çok Çerkez salgın hastalıklardan dolayı hayatını kaybetmiştir. Çerkezler açısından travmatik bir an olan bu tarihsel süreç günümüzde Çerkezler tarafından soykırım olarak nitelenmektedir. Nitekim 2011 yılında Gürcistan, Rus İmparatorluğu'nun Çerkezler'e yönelik gerçekleştirdiği bu eylemleri soykırım olarak tanımıştır (Besleney, 2016). Çerkezler'in anavatanlarından gönüllü ya da zorunlu olarak gerçekleştirdikleri göçler sonucu farklı coğrafyalara dağılmış olmaları, Çerkezler açısından önemli bir diaspora kriteri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede Kuzey Kafkasya'dan sürülen ve zorla göç ettirilen Çerkezler'in yaşadıkları zorluklar dâhilinde, diaspora kriterleri olarak da karşımıza çıkan; sürgün, soykırım, gönüllü göç ve birden fazla coğrafyaya dağılma kriterlerinin Çerkez Diasporası açısından geçerli olduğunu gözler önüne sermektedir.

20. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarında yaşamaya başlayan Çerkezler arasında terk edilmiş vatan mitinin hala canlı tutulduğu ve stratejik amaçlarının eve dönüş olduğu görülmektedir (Chochiev, 2007). Fakat 20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu ortam Çerkezler'in bu isteklerini gerçekleştirmelerini engellemiştir. Çerkezler, anavatanına dönüşe yönelik çalışmaların yerine Osmanlı topraklarının savunulmasında aktif rol almışlardır. Bu kapsamda Çerkezler Hamidiye Tabyalarına katılmış, Kurtuluş Savaşı'nda önce

düzensiz sonrasında düzenli birliklere önemli katkılar sağlamışlardır. Cumhuriyetin ilanı sonrası Türkiye Cumhuriyeti devleti ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişki ve İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan iki kutuplu sistem, Çerkezler'in anavatanlarına dönüşü konusunda uygun ortamın oluşmasını engellemiştir. Fakat Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Çerkezler'in anavatanları ile tekrar iletişime geçtikleri ve geri dönmeye yönelik çabaları olduğu gözlemlenmektedir. Bu kapsamda Soğuk Savaş sonrası Kuzey Kafkasya'da Çerkezler'in yaşadıkları yerler olan Adige Cumhuriyeti, Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti ve Kabardey-Balkar Cumhuriyeti'ne, Çerkezler'in göç ettikleri görülmektedir (Besleney, 2016). Çerkezler'in Osmanlı İmparatorluğu'na göç ettikleri 19. yüzyıldan günümüze kadar geçen zaman dikkate alındığında gerek dünyadaki gerekse Türkiye'deki siyasi konjonktürün müsaade ettiği ölçüde anavatana geri dönüş isteğinin Çerkezler tarafından dile getirildiği ve bu amaca yönelik çabaların sarf edildiği görülmektedir. Sonuç itibariyle anavatana geri dönüşlerden bağımsız olarak değerlendirilmesi gereken anavatana geri dönüş özlemi, Çerkezler'in bir diaspora olarak var olmasında etkili bir kriter olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.

Çerkez diasporasının örgütsel anlamda varoluşu ve organizasyon yapısı açısından kurulan dernekler önemli bir konumdadır. Bu kapsamda 1908 yılında kurulan Çerkez İttihat ve Teavün Cemiyeti, Çerkezler tarafından gerçekleştirilen ilk diasporik faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır (Besleney, 2016). Çerkez diasporik faaliyetlerinin dernekler aracılığıyla yürütülmesi kapsamında, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasıyla birlikte kesintiye uğrayan Çerkez dernek faaliyetlerinin, İkinci Dünya Savaşı sonrası yumuşayan Türk siyasi ortamında tekrar ortaya çıktığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle 1980'li yılların ortalarından itibaren çeşitli illerde dağınık bir şekilde ortaya çıkan Çerkez derneklerinin 1993 yılında KAF-DER (Kafkas Dernekleri) adıyla tek bir çatı altında birleştirilmesi, Çerkezler'in diasporik bir faaliyeti olarak kabul edilebilir (Chochiev, 2007). Dernek ise daha sonra adını KAF-FED (Kafkas Dernekleri Federasyonu) olarak değiştirmiştir. Dernek, Türkiye'de faaliyet gösteren Çerkezler'i temsil eden en büyük organizasyondur. Derneğin internet sitesinde yer alan ve diaspora tarafından belirlenmiş olan amaç ve taleplere bakıldığında; yeni anayasa çalışmalarında Çerkezler'in de etnik azınlık olarak tanınması, anavatanla bağların devam ettirilmesi yönündeki engellerin kaldırılması, anadilde eğitim, soykırımın tanınması gibi hususlar göze çarpmaktadır (KAF-FED). Her ne kadar KAF-FED bir çatı organizasyon konumunda bulunsa da diasporayı birden fazla derneğin temsil ettiği tespit edilmektedir. Bu çerçevede Demokratik Çerkez Platformu; Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylık sürecinde Çerkezler'in azınlık olarak tanımlanması ve kültürel haklarının verilmesi talebine ilişkin

faaliyetler göstermektedir (Toksabay, 2005). Kafkas Vakfı ile Birleşik Kafkas Dernekleri ise İslami eğilimi temsil etmekte ve Kuzey Kafkasya’da bir İslami konfederasyonun kurulması için çaba harcadığı görülmektedir (Kaya, 2011). Bir topluluğun diaspora olarak adlandırılmasında Yapıcı’nın vurgulamış olduğu, örgütsel yapının gelişmiş olması kriteri, Çerkezler açısından incelendiğinde gerek KAF-FED adı altında faaliyet gösteren dernekler gerekse diğer dernekler aracılığıyla Çerkezler’in aktif bir örgütsel faaliyet gösterdikleri tespit edilmektedir. Nitekim Çerkezler’in bu dernek faaliyetlerine aktif katılımlarını gösteren Kaya’nın kitabında yer vermiş olduğu alan çalışmasına göre; seçilen 500 Çerkez’den 474’ünün faaliyetlerine katıldıkları bir Çerkez derneği olduğu görülmektedir (Kaya, 2011:151). Bu kapsamda dernekler aracılığıyla kurulan organizasyon ağları, Çerkezler’in diasporik bilincinin oluşmasında önemli yer tutmaktadır.

Diaspora teorisi çerçevesinde belirlenen kriterler incelendiğinde Çerkez diasporasının; sürgün, soykırım, ortak yaşanan acılar, göç, birden fazla vatana dağılma, anavatan özlemi, anavatana geri dönüş isteği ve örgütlenme düzeyinin yüksek olması gibi kriterlere sahip olduğu görülmektedir. Diaspora olarak nitelenen Çerkez toplumu açısından özellikle Soğuk Savaş sonrası, anavatana geri dönüş kriteri üzerinde farklı görüşlerin yer aldığı tespit edilmektedir. Buradan hareketle Çerkez diasporası açısından anavatana geri dönüş hakkındaki olgular ve ortaya koyulan görüşler tartışılacaktır.

4. ÇERKEZ DİASPORASI VE ANAVATANA GERİ DÖNÜŞ

Diasporalar, anavatanlarından uzaklaştırılmış ve gittikleri yerlerde ötekileştirilerek anavatanlarına geri dönme arzusunu içinde taşıyan insan toplulukları olarak nitelenmektedir. Diasporaya ilişkin belirtilen bu tanıma istinaden anavatana dönme düşüncesi ve buna yönelik fiziki dönüş çabaları bir topluluğu diaspora olarak tanımlamak için gerekli bir kriter olarak görülmektedir. Fakat günümüzde bu kriterin modern diaspora gerçekliği ile çatıştığı görülmektedir.

Anavatana geri dönüşe ilişkin Kaya’ya göre geleneksel ve modern diaspora arasındaki temel fark geri dönüş isteğinde yatmaktadır. Geleneksel diaspora için geri dönüş miti Ulyses’in Truva Savaşı’ndan sonra geçirdiği her türlü badireye rağmen anavatanına dönüş için harcadığı çaba ve anavatanına dönüşü ile özdeşleştirilirken, modern diaspora için geri dönüş; Hz. İbrahim’in Allah’ın isteğiyle vatanından yola çıkması ve bir daha anavatanına hiç geri dönmeyerek yeni bulduğu bir yeri vatanı edinmesine benzetilmektedir (Kaya, 2011). Bu kapsamda anavatana geri dönüş kriteri Çerkez diasporası açısından da bir kriter olarak

görülmesine rağmen, diasporada geri dönüşe ilişkin kriterin tam olarak hayata geçirilemediği görülmektedir. Bununla birlikte anavatana geri dönüşe ilişkin Çerkez diasporasında ortak bir düşüncenin de olmadığı görülmektedir. Dernek etkinlikleri şeklinde diaspora faaliyetlerini yürüten ve diaspora bilincini şekillendiren Çerkezler arasında da derneklerin geri dönüş ile farklı düşüncelerinin olduğu, ortak bir diaspora politikasının olmadığı tespit edilmektedir

Soğuk Savaş döneminde Batı kampında yer alan Türkiye’de yaşayan Çerkezler’in Sovyetler Birliği’ne gitmesi ve anavatanlarını ziyaret etmesi mümkün olmamıştır. Tüm dünyayı etkileyen bir siyasal gelişme olarak Sovyetler Birliği’nin yıkılışı Kuzey Kafkas halklarını da yakından ilgilendirmiş ve demir perdenin kalkmasıyla beraber pek çok kişi anavatana dönme hakkını elde etmiştir (Shami, 2000). Bu noktada anavatana tekrar dönüş fırsatını elde etmek, Çerkezler açısından diasporik bilincin oluşumunda büyük bir kilometre taşı olmuştur. Göçten bu zamana kadar bir ütopya olarak yaşatılan anavatan, Kafkas halkları tarafından ziyaret imkânının elde edilmesiyle somut, gidilen görülen bir yer haline gelmiş ve anavatan ile kurulan bağlantılar diaspora bilincinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Doğan, 2009). Çerkezler’in Soğuk Savaş sonrası Kuzey Kafkasya’da anavatanları olarak gördükleri yerler ise Adige, Kabardey-Balkar ve Karaçay-Çerkez özerk cumhuriyetleri olmuştur (Zhemukhov, 2008). Çerkez diasporası tarafından Kuzey Kafkasya’ya yapılacak olan ziyaret ve geri dönüşler Türkiye, Suriye, Ürdün ve İsrail’den bu federe devletlere yönelik gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda gerek Türkiye’den gerekse diasporanın bulunduğu çeşitli ülkelerden anavatana dönüşe ilişkin rakamlar dikkat çekmektedir. Buna göre, Soğuk Savaş’ın bitişiyle birlikte ilk aşamada 3000 civarında Çerkez Nalçik’e, 1000 civarında Çerkez Maykop’a göç etmiştir. Kuzey Kafkasya’ya başlayan bu geri dönüşler zamanla yavaşlamış ve 2000’lere gelindiğinde çoğunluğu Türkiye’den giden sadece 610 Çerkez Adige Cumhuriyeti veya Kabardey-Balkar Cumhuriyeti’nden vatandaşlık almıştır (Zhemukhov, 2008:6).

Türkiye’den anavatana yönelik kitlesel göçlerin meydana gelmemesine rağmen dünyanın farklı yerlerinden anavatana gerçekleştirilen kitlesel göçler kapsamında iki olay öne çıkmaktadır. Bu kapsamda anavatana ilk geri dönüşlerin doksanların başı ile birlikte Abhazyaya gerçekleştirildiği bilinmektedir (Erciyes, 2014). Kuzey Kafkasya’ya gerçekleştirilen toplu geri dönüşler kapsamında bir diğer önemli gelişme Kosova’da yaşayan Çerkezler’in anavatanları olan Adige Cumhuriyeti’ne olan dönüşleri olmuştur. Bu kapsamda doksanların sonunda Kosova’da ortaya çıkan çatışmalar sonucu bölgede yaşayan pek çok insanın hayatı tehlike altına girmiştir. Kosova’da yaşayan Çerkezler’in dönme isteklerinin yanında doksanlı yılların sonunda Rusya Federasyonu tarafından Çerkezler’in tarihi ve geri

dönüşlerine ilişkin kararnamenin imzalanmasıyla geri dönüşün önü açılmıştır. Kosova’da yaşayan Çerkezler’in anavatana dönüşleri ise sayısal olarak ilk aşamada 76 kişiden oluşan 21 aile ve devamında 12 ailenin daha anavatana dönmesi şeklinde planlanmıştır (Tuova, 1998:19). Kosova’da yaşanan savaşın süreci hızlandırdığı görülmektedir. Anavatana gerçekleştirilen bu kitlesel göçler, Soğuk Savaş sonrası anavatana dönüş konusunda Çerkezler’i heyecanlandırıp umutlandırırsa da bu göçlerin devamı istenilen ölçüde gerçekleşmemiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Soğuk Savaş’ın bitişiyle beraber Kafkas halklarının geri dönüş konusunda çaba sarf ettikleri görülmektedir. Fakat doksanlı yılların başı itibariyle göçlerin başlaması ve çok daha fazla artarak devam edeceği yönünde düşünülmüşse de geri dönüşler beklenenin altında kalmıştır. Anavatana geri dönüşün diaspora içinde tam manasıyla hayata geçirilememesinin arkasında ekonomik, siyasi ve sosyal sebepler bulunmaktadır. Buradan hareketle diasporada yaşayan Çerkezler açısından anavatana dönüş fikrini olumlu ya da olumsuz etkileyen ekonomik, siyasi ve sosyal sebepler incelenecektir.

4.1.Ekonomik sebepler

Kuzey Kafkasya’daki ekonomik durum ve diasporanın yaşadığı misafir ülkelerdeki ekonomik durumlar arasındaki ciddi farklardan ötürü anavatana geri dönüş, Çerkezler açısından cazip bir seçenek olmaktan çıkmaktadır. Kuzey Kafkasya’nın özerk yapısı ekonomisini büyük oranda Rusya Federasyonu’na bağımlı kılmaktadır. Buradan hareketle bölgedeki devletlerin gelişiminde, büyük ölçüde Rusya’dan gelecek parasal yardımlara bel bağlandığı görülmektedir. Ayrıca bölgede endüstriyel bir ekonomi modelinden ziyade daha çok tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonominin hâkim olması, diasporadan anavatana dönüşlerde bireylerin iş sahibi olmasında büyük bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda Soğuk Savaş’ın bitişi ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte yaklaşık beş yıl boyunca Adige Cumhuriyeti’nde ekonomik durgunluğun ortaya çıkması, bölgedeki iş olanaklarını iyice kısıtlamış ve bunun sonucunda diasporadan anavatanlarına yerleşmiş olan pek çok Çerkez’in iş bulabilmek amacıyla doğdukları ülkelere tekrar geri döndükleri tespit edilmiştir (Erciyes, 2014). Nitekim 1991 yılından itibaren Kafkasya’yı ziyaret eden İsrail’de yaşayan Çerkezler’in, Kuzey Kafkasya’nın ekonomik durumunu gördüklerinde hayal kırıklığına uğradıkları görülmektedir (Bram, 1999). Bu durum Çerkezler’in yaşadığı diğer ülkeler olan Türkiye ve Ürdün’deki Çerkezler açısından da geçerlilik arz etmektedir.

Diasporada yaşayanların anavatana göre ekonomik olarak daha iyi konumda olması hem geri dönen hem de hali hazırda anavatanda yaşayanlar açısından, gelen kişilerin ülke sistemine

entegre olamaması gibi zorluklar doğurma ihtimali bulunmaktadır (Sheffer, 2003). Bunun yanı sıra diasporadan anavatana geri dönüşler, anavatanda yaşayanlar ile diasporadan gelenler arasında ülkedeki kaynak paylaşımı ve ekonomik yapıya uyumsuzluğu gibi diğer problemleri de doğuracağı tespit edilmektedir (Butler, 2001). Nitekim Çerkezler'in yerleştikleri ülkelerdeki ekonomik ve sosyal sisteme iyi bir şekilde entegre olmaları sebebiyle anavatana geri dönüşlerde, anavatan ve ev sahibi ülke arasındaki ekonomik farklılıklar sadece geri dönenleri değil, ayrıca halihazırda anavatanda yaşayan nüfusun da sahip olduğu iş imkanlarında daralma gibi bir durum doğuracağından ötürü diaspora için geri dönüş, iki taraf açısından da ekonomik olarak istenmeyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kuzey Kafkasya'daki ekonominin daha çok tarım ve hayvancılığa dayanmasından kaynaklı zayıf ekonomik görünümünün yanı sıra bölgedeki diğer ekonomik problemler konut ve istihdam konuları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konular sadece diasporadan anavatana dönecek olan Çerkezler'e özgü de değildir. Bölge halkı açısından da bu sorunlar kronik bir problem olarak belirmektedir. Anavatandaki bu ekonomik problemlerin ortadan kaldırılabilmesi amacıyla anavatana dönüş kararı alan Çerkezler'in Kuzey Kafkasya'daki ekonomik hayata entegre olabilmeleri ve Kuzey Kafkasya'ya dönüşte meydana gelecek ekonomik problemlere ilişkin Adige Cumhuriyeti Göçmenlere Yardım Fonu kurulmuştur. Bu fon anavatana geri dönen Çerkezler'in karşılaştıkları ekonomik zorlukları aşması için doğrudan kullanılacak bir fon olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu fon Kosova'dan dönen Çerkezler'in Kuzey Kafkasya'ya yerleşmesinde önemli rol oynamıştır (Çiç, 1999). Bu fon anavatana dönüşte karşılaşılabilecek ekonomik problemleri aşmada kullanılması amacıyla ortaya çıkmış olsa da etkilerinin sınırlı kaldığı gözlemlenmektedir. 2011 yılında Suriye'de çıkan iç savaşta, Suriye'de yaşayan Çerkezler'in anavatana dönüşü, Kosova benzeri yine gündeme gelmiştir. Fakat Suriye'den gelen Çerkezler'in anavatana dönüşlerinde karşılaşılan ekonomik ve bürokratik problemler sonucu Suriye'den sadece 70 Çerkez, Adige ve Kabardey-Balkar cumhuriyetlerine göç edebilmiştir (Kushabiev, 2012:92).

Çoğunluğu Türkiye'de yaşamakla beraber Suriye, Ürdün ve İsrail'de yaşayan Çerkezler'in ekonomik durumlarına bakıldığında Kuzey Kafkasya'daki federe devletlere oranla daha iyi olduğu gözlemlenmektedir. Buradan hareketle Çerkez diasporasından anavatana dönüşe yönelik gerek misafir ülkede yaşayan Çerkezler'in belli bir ekonomik birikime ve mesleğe sahip olması gerekse anavatandaki ekonomik durumun diasporanın bulunduğu diğer ülkelerden daha kötü durumda olması gibi etkenler Çerkezler'in anavatana dönüş isteklerini olumsuz etkilemektedir. Bu değerlendirmelerin ışığında anavatana geri dönüşe ilişkin

ekonomik faktörlerin ortaya koyduğu olumsuz gelişmeler, anavatana geri dönüş kavramının Çerkez diasporası açısından geçerli bir kriter olarak değerlendirilemeyeceği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

4.2.Siyasi sebepler

Anavatana dönüşü etkileyen siyasal faktörlerin başında olarak Rusya'nın geri dönmek isteyen Çerkezler'e çıkardığı bürokratik engeller ve Kuzey Kafkasya'daki terör faaliyetleri gelmektedir. Doksanlı yıllarda Çeçenistan başta olmak üzere, Dağıstan ve Karaçay-Çerkez'deki halkın Rusya Federasyonu ile arasında etnik milliyetçi ve radikal İslam kaynaklı çatışmalar içinde olduğu görülmüştür (Nieto, 2011). Bunun yanında bölgede Kabardey-Balkar'da da İslami hareketlerin güç kazanmaya başlayarak çatışma için zemininin oluştuğu görülmektedir (Besleney, 2010). Olası çatışmaların yaşanabileceği bölgeler olan bu devletlere geri dönmeyi düşünen Çerkezler'in güvenlikleri tehdit altında olacağından ötürü, diasporanın dönme konusundaki arzusunun fiziksel geri dönüşe dönüşemediği görülmektedir.

Kuzey Kafkasya dışında yaşayan Çerkezler açısından savaş ve terör durumu bu öneme sahip iken Rus tarafı açısından da oluşan güvensizlik geri dönüşlerde daha çok problemlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. 1991 yılında Adige Bölgesel Halk Meclisi'nde onaylanan deklarasyon ile Rusya dışında yaşayan Çerkezler'in anavatanlarına dönebilme hakkı kabul edilmiştir. Bu deklarasyon sonrası 1997 yılında "Göçmenlere Ait Adige Cumhuriyeti Kanunu'nun" devreye girmesiyle birlikte, anavatana geri dönüşe ilişkin hukuki altyapının sağlandığı görülmektedir (Çiç, 1999:18). Hukuki altyapının sağlanmasına rağmen doksanlı yıllarda özellikle Çeçenistan ve Dağıstan kaynaklı İslami terör endişesi sebebiyle Kuzey Kafkasya'ya gerçekleştirilecek Çerkez göçlerinin dinsel sorunlara ve aşırılıklara yol açacağı yönünde görüşler Rusya'da ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu çerçevede Rus tarafının, hukuki olarak önü açılan göç dalgası ile Kuzey Kafkasya'da fanatik din dalgasının yayılacağı yönünde endişelere kapıldığı görülmektedir (Çiç, 1999). Bu kapsamda doksanlı yılların sonundan itibaren ve özellikle 2000'li yılların başında Putin'in Rusya devlet başkanı olması ile birlikte Rusya Federasyonu'nda otoriter eğilimler giderek artmış ve Kuzey Kafkasya'ya yönelik gerçekleştirilen göçlerde olası radikal İslami terör şüphesi sonucu Çerkezler pek çok güvenlik tedbirlerine maruz kalmışlardır. Rus devletinin merkezileştirilmesi kapsamında Kuzey Kafkasya'daki devletlere doksanlı yıllarda verilen belli ölçüdeki özerkliklerin büyük oranda kısıtlanması, radikal İslami terör şüphesi altında Türkiye'den veya dünyanın çeşitli ülkelerinden anavatana dönen Kuzey Kafkas kökenlilere ilişkin uygulanan sıkı güvenlik tedbirleri, Sovyetler

Birliği'nin doksanlar sonrası ilerleyen dönemde çifte vatandaşlığı yasaklaması, Çerkezler'in Kuzey Kafkasya'ya gidebilmeleri için gerekli olan vize ve oturma izni konusunda çıkarılan problemler yer almaktadır (Çiç, 1999).

Kuzey Kafkasya'daki devletlerin Rusya Federasyonu'na bağlı özerk statüsü sonucu bölgede Rusya'nın siyasal olarak karar alıcı mercide olması, Türkiye'de yaşayan Çerkezler'in anavatanlarına dönüşte bazı bürokratik engellere takılmalarına veya anavatanda Rusya kaynaklı otoriter uygulamalara maruz kalmalarına yol açabilmektedir. Bu durumun varlığı ile alakalı olarak Rusya'nın Kuzey Kafkasya'daki otoriter tutum ve bürokratik engelleri Çerkezler'in anavatana dönme düşüncelerini olumsuz etkileyen bir faktör olarak tespit edilmektedir. Sonuç olarak anavatana dönüşte Rusya'nın ortaya koyduğu bürokratik engeller ve otoriter eğilimler, Çerkezler'in anavatana dönüş konusunda çekimser kalmalarına ya da isteksiz olmalarına yol açmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye'de siyasal anlamda görece rahat bir ortamda yaşayan Çerkezler'in anavatandaki Rus baskısına yönelik çekincelerinden ötürü anavatana dönüşe sıcak bakmadıkları tespit edilmektedir

Çerkezler'in anavatana dönüşlerini etkileyen siyasal faktörler konusunda Rusya Federasyonu belirleyici devlet olmuştur. Gerek Rusya'daki otoriterleşme eğilimleri gerekse Kuzey Kafkasya kaynaklı radikal İslam terörü endişeleri sebebiyle doksanlı yıllarda Çerkezler'in anavatana dönüşe ilişkin elde ettikleri kazanımların büyük ölçüde kaybedildiği görülmektedir. Bununla birlikte çoğunluğu Türkiye'de yaşayan Çerkezler'in siyasal anlamda Rusya'ya nazaran daha geniş hak ve özgürlüklere sahip olması, Çerkezler'in anavatana geri dönüşlerini olumsuz etkileyen faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.3.Sosyal sebepler

Çerkezler'in anavatana dönüş istekleri üzerinde etkili olan sosyal faktörler içinde nüfus, eğitim, dil, din, akraba ve sosyal çevre, ulaşım imkânlarının gelişimi, dernek faaliyetleri gibi etkenler karşımıza çıkmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Kuzey Kafkasya'daki özerk bölgeler arasında bir bağımsızlık yarışı yaşanmıştır (Tsibenko ve Tsibenko, 2015). Bu yarış, özerk Kafkas devletleri arasında bir an önce bağımsızlıklarımızı kazanalım endişesiyle devlet yapısı ve etnik yapıların dağılımı göz önünde bulundurulmayarak gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 2002 yılında yapılan nüfus sayımı verilerine göre Adige Cumhuriyeti'nde Çerkezler nüfusun %25'ini oluşturmakta iken Ruslar nüfusun %65'ini oluşturmaktadır. Karaçay-Çerkez'de ise nüfusun %50'sini Karaçay ve Çerkezler oluşturmakta iken Ruslar %34'ünü oluşturmaktadır. Kabardey-Balkar'da ise nüfusun %66'sını Kabardey ve

Balkarlar oluşturmakta iken Ruslar nüfusun %25'ini oluşturmaktadır (Kafkasevi). Kuzey Kafkasya'daki demografik yapılar incelendiğinde, Kuzey Kafkas devletlerinde Kabardey-Balkar hariç diğer tüm devletlerde Çerkez etnik nüfusun azlığından kaynaklı demografik problemlerin yaşandığı görülmektedir (Özgür, 2008). Anavatandaki bu demografik dağılım Çerkezler'in bir kısmı açısından olumsuz bir gelişme olarak algılanırken diğer yandan bu olgu çarpıcı bir sonucu da karşımıza çıkarmaktadır. Anavatandaki Çerkezler'in azlığı, diaspora açısından mücadele edilmesi bir konu olarak değerlendirilmekte ve bu kapsamda geri dönüşün anavatandaki demografik bir mücadeleye katkı sağlayacağı görüşü benimsenmektedir. Fakat anavatana geri dönüşe ilişkin adanmışlık duygusunu gerektiren bu yaklaşım Çerkezler'in geneli tarafından benimsenmemektedir. Bu durum anavatana geri dönüşleri sınırlamaktadır.

Anavatandaki parçalı demografik yapının geri dönüşe ilişkin bir diğer sonucu ise, Ruslar'ın gerek dil (Ruşça) gerekse din (Hristiyanlık) konularında Kuzey Kafkasya'da baskın bir rol oynamasından kaynaklanmaktadır Diasporada yaşayanların konuştukları Çerkez dilinin, Arapça ve Türkçe'nin etkisiyle farklılık gösterdiği ve bunun büyük bir iletişim problemine yol açtığı ayrıca; evlilik adetleri, yemek, misafir ağırlama gibi Çerkez olmanın temel kodlarını içeren kavramların diaspora ve anavatanda farklılık göstermesi diaspora için anavatana, özlenen bir yer olmaktan çıkarıp; yabancılaşılan bir yer haline getirmektedir (Shami, 1998). Bununla birlikte Çerkezlerin bir kısmı, dili anavatana dönüşte bir engel olarak görmemektedir. Bu kapsamda gerek Türkiye'deki okullarda Çerkezce'nin seçmeli ders olarak okutulması gerekse Erciyes Üniversitesi'nde Çerkez dili bölümünün kurulması dil sorununu, anavatana geri dönüşte büyük bir problem olmaktan çıkarmıştır (KAF-FED). Anavatana dönüşü etkileyen bir diğer unsur ise din olmuştur. Kuzey Kafkasya'daki demografik olarak parçalı yapı ve Rus nüfusunun giderek artması beraberinde bölgedeki Hristiyan nüfusunda da bir artışı getirmiştir. Çoğunluğu Müslüman olan Çerkez toplumunun nispeten daha seküler yapıda bir toplum olmasından kaynaklı olarak dinin anavatana geri dönüşte büyük bir engel teşkil etmemesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Fakat dini hassasiyetleri daha yüksek olan Çerkezler açısından anavatanda oluşan bu dini farklılıklar onları anavatandan yabancılaştırmakta ve Çerkezler'in anavatana geri dönüş isteklerine olumsuz etki etmektedir.

Sosyal faktörlerden bir diğeri eğitimidir. Türkiye'deki üniversitelerde öğrenim gören Çerkezler açısından eğitim faktörü anavatana dönüşte bir engel konumundadır. Bu algının oluşmasındaki temel sebep Türkiye'deki üniversite kalitesi ile Kuzey Kafkasya'daki üniversiteler arasındaki eğitim seviye farkına olan inançtan kaynaklanmaktadır. Ayrıca orta yaş grubu açısından çocuklarının Türkiye'de eğitim görmesi de anavatana geri dönüşte eğitimin

olumsuz etki göstermesine sebep olmaktadır. Bununla birlikte anavatana dönmek isteyen Çerkezler açısından bir kısmının herhangi bir eğitim durumu olmadığından ötürü eğitim, anavatana dönüşte bir engel teşkil etmez iken; bir kısım açısından ise Kuzey Kafkasya'daki üniversitelerde alınabilecek olan eğitim cazip görüldüğü için anavatana geri dönüş istenmektedir.

Sosyal sebepler kapsamında gelişen ulaşım imkânlarının anavatana geri dönüş isteğini etkilediği görülmektedir. Bu kapsamda gerek havayolu gerekse deniz yolu aracılığıyla Çerkezler kolayca anavatanlarına gidiş imkânı yakalamışlardır. Ulaşım imkânlarının gelişmesine paralel olarak anavatana geri dönüşlerin daha kolay ve ucuz hale gelmesiyle dönüşlerin hız kazanacağı beklenmiştir. Gelişen ulaşım imkânları sayesinde anavatanını merak eden Çerkezler açısından anavatan ulaşılamaz bir yer olmaktan çıkmış fakat bu sefer de rahat gidiş geliş imkânının bulunması anavatana geri dönüşlerde olumsuz etkiye sahip olmuştur. Bu tarz bir etkinin oluşmasındaki en büyük sebep ise anavatanın gidilemeyen veya görülemeyen bir yer olmasından çıkıp, rahatça görülebilen turistik bir yer olarak algılanmasına dayanmaktadır.

Çerkez toplumu açısından aile, sosyal çevre ve akrabalık bağları önem arz etmektedir. Bu noktada anavatanlarından göç sonrası yaklaşık beş kuşaktır akrabaları ve sosyal çevreleri Türkiye'de bulunan Çerkezler gerek akrabalarının neredeyse hepsinin Türkiye'de oluşu gerekse Türkiye'de oluşmuş olan sosyal çevreleri sebebiyle anavatana geri dönmek istememektedir. Ayrıca Türkiye'de yaşayan bazı Çerkezler'in Kuzey Kafkasya'da neredeyse tanıdık hiç kimsenin olmaması, Çerkezler açısından anavatanı bilinmeyen ve yabancı olunan bir yer konumuna getirmektedir. Anavatana ilişkin belli bir bilinç düzeyinin oluşumu ve gelecek nesiller açısından diaspora bilincinin ayakta tutulmasında anavatana ilişkin mitlerin ulaşması büyük önem taşımaktadır. Bu noktada nesilden nesile anavatanla ilgili birikimlerin aktarılması büyük önem taşımaktadır. Fakat Türkiye'de yaşayan Çerkezler açısından her ailenin anavatan ve geri dönüşe ilişkin aynı bilinç düzeyinde olmaması da geri dönüş isteğini etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çerkezler'in bir diaspora olarak kabul edilmesinde öne çıkan en temel faktörlerden birisi örgütlenme göstergesi olan dernek faaliyetleri olmuştur. Bu kapsamda dernekler anavatana geri dönüşü teşvik eden kurum vazifesini görmektedir. Dernekler aracılığıyla Çerkezler'in anavatanlarına ilişkin hafızalarını canlı tutmaya yönelik pek çok etkinlikler gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda Çerkezce'nin yaygınlaşmasına yönelik çabalar, anavatana

göç etmek isteyenlere sağlanan yardımlar, anavatanda eğitim görmek isteyenlere sağlanan yardımlar derneklerin gerçekleştirdikleri faaliyetlerden bazılarını teşkil etmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, diaspora ile anavatanda yaşayanlar arasındaki sosyal, ekonomik, siyasi, dinî ve kültürel farklılıklar aradaki bağı iyice zayıflamasına sebep olmuştur. Bu kapsamda anavatanlarına dönen Çerkezler'in topluma yeterince entegre olamadıkları görülmektedir. Anavatana dönen Çerkezler'e, Kuzey Kafkasya'da yaşayan yerli halk tarafından Türk, Suriyeli gibi ithamlarda bulunulması hayal edilen anavatan imajı ile gerçekliğin farklı olmasından kaynaklı olarak diasporada yaşayan Çerkezler arasında hayal kırıklığına sebep olmuştur (Doğan, 2009). İdealist sebeplerle diasporadan anavatana geri dönenler Rus etkisi altında bir anavatan ile karşılaşmışlar ve anavatanda da kendilerini yabancı hissederek Erciyes (2014:353)'e göre "diasporanın diasporası" denilen bir yapı ortaya çıkarmışlardır. Bu durum Çerkezler'in anavatanlarına dönse dahi yabancı oldukları bir ortamla karşılaşmalarına sebep olmakta ve anavatana geri dönecek bir yerden, diasporik bilinci ayakta tutacak bir ütopyaaya dönüştürmektedir.

5. SONUÇ

Günümüzde giderek önem kazanan diaspora kavramı ile birlikte akademik alanda diaspora üzerine yapılan çalışmalar da giderek çeşitlilik göstermektedir. Bu kapsamda 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önem kazanmaya başlayan diaspora çalışmalarının teorik altyapısı Yahudi, Ermeni, Yunan diasporaları ile sınırlı tutulmuştur. Bu kapsamda teorik olarak bir toplumun diaspora olarak nitelenmesinde bazı parametreler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda zorunlu göç, sürgün, soykırım, anavatan miti, örgütlenme vb. kriterler öne çıkmıştır. Akademik anlamda ortaya koyulan bu parametrelere ilişkin katkılar ve farklı eleştiriler söz konusu olmuştur. Bu makalede de anavatana geri dönüş kriteri eleştirel bir şekilde ele alınmıştır. Diaspora çalışmalarının ilk öncüleri tarafından anavatana geri dönüşün olması bir toplumu diaspora olarak nitelemede zorunlu bir kriter olarak görülmekte iken günümüzde bu kriterin geçerliliğini kaybettiği iddia edilmektedir. Makalede ortaya koyulan tezden hareketle Türkiye'deki Çerkez diasporası bu teorik çerçevede incelenmiştir.

Akademik alanda belirlenen parametreler ışığında zorunlu göç, sürgün, soykırım, anavatan miti, anavatana geri dönüş isteği, ortak tarihi ve kültürel bilinç, örgütlenme düzeyi gibi kriterleri taşıyan Türkiye'deki Çerkez toplumu bir diaspora niteliği taşımaktadır. Çerkezler açısından anavatana geri dönüş uluslararası alandaki güç dengeleri sebebiyle Soğuk Savaş döneminde mümkün değil iken, Soğuk Savaş sonrası geri dönüş imkânı sağlanmıştır. Teorik

olarak anavatana geri dönüş kriteri gereği gerekli imkânların sağlanması dâhilinde diasporadan anavatana toplu geri dönüşlerin görülmesi gerekmekte iken, Çerkezler'in anavatana dönüşleri çok cılız kalmıştır. Bu noktada anavatana geri dönüş kriterinin Çerkez diasporası açısından geçerli olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Anavatana geri dönüşe ilişkin Çerkezler'in genel tutumu olumsuz iken, bu durumun altında bazı gerekçeler yatmaktadır. Bu kapsamda Çerkezler'in anavatanlarına dönmeyi istememelerinde siyasal, ekonomik ve sosyal sebepler etkili olmuştur. Geri dönüşün istenmemesinde ekonomik olarak Türkiye'deki iş imkânları ve Çerkezler'in sahip oldukları ekonomik düzeyin, Kuzey Kafkasya'da sağlanamayacağı düşüncesi anavatana geri dönüşleri sınırladığı tespit edilmiştir. Siyasal sebepler kapsamında Çerkezler'in anavatana yerleşmesi için gerekli olan bürokratik prosedür ve Kuzey Kafkasya'daki Rusya faktörünün de geri dönüş isteğini olumsuz etkilediği görülmüştür. Ayrıca Çerkezler'in Türkiye'de kimliklerinden dolayı bir baskı görmemeleri ve talep ettikleri hal ve özgürlüklere büyük oranda erişimleri sonucu anavatana geri dönüş cazip olarak değerlendirilmemektedir. Sosyal sebepler kapsamında dil, din, eğitim, gelişen ulaşım imkânları, akraba ve sosyal çevre gibi sebeplerin anavatana geri dönüş konusunda Çerkezler'in geri dönüş isteğini olumsuz olarak etkilediği tespit edilmiştir.

Günümüzde Çerkez diasporasının örgütlenmesi ve anavatana geri dönüşü her ne kadar daha kolay bir hale gelmişse de diasporadan anavatana geri dönüşlerin çok kısıtlı kaldığı görülmektedir. Bunun en büyük sebebi, Çerkezler'in diasporada hayal ettikleri yer ile gerek sosyal gerek ekonomik gerekse siyasal sebeplerden dolayı uyuşmadığından kaynaklanmakta ve bu durumun diasporada büyük bir hayal kırıklığına yol açtığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Besleney, Z.A. (2010). “Circassian Nationalism and Internet”, Opendemocracy, 2010. <https://www.opendemocracy.net/od-russia/zeynel-abidin-besleney/circassian-nationalism-and-internet>. 20.02.2019.

Besleney, Z.A. (2016). “Türkiye’de Çerkes Diasporasının Siyasi Tarihi”, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bram, C. (1999). “Circassian Re-Immigration to the Caucasus”, Roots and Routes: Ethnicity and Migration in Global Perspective, Ed. Shalva Weil, Jerusalem: The Magnes Press, 1999.

Brubaker, R. (2005). “ ‘The Diaspora’ Diaspora”, Ethnic and Racial Studies, 28(1):1-19.

Butler, K. (2001). “Defining Diaspora, Refining a Discourse”, Journal of Transnational Studies, 10(2): 189-219.

Chochiev, G. (2007). “On the History of the North Caucasian Diaspora in Turkey”, Iran and Caucasus, 11(2): 213-226.

Clifford, J. (1994). “Diasporas”, Cultural Anthropology, 9(3): 302-338.

Cohen, R. (1996). “Diasporas and the Nation State: From Victims to Challengers”, International Affairs, 72(3): 507-520.

Çiç, A. (1999). “Geriye Dönüş Sorunları ve Perspektifleri”, Çerkes Dünyası, 3: 16-20.

Doğan, S.N. (2009). “Diaspora Nationalism as a Gendered Discourse: The Circassian Diaspora In Turkey”, 106-123, The North Caucasus, Ed. Ergün Özgür, New York: The Social Science Research Council, 2009.

Erciyes, J.C. (2014). “21. Yüzyılda Kafkasya’ya Geri Dönüş: Adıge-Abhaz Diasporası ve Dönüş”, 435-446, Geçmişten Geleceğe Çerkezler Kültür Kimlik Siyaset. Ed. Sevda Alankuş ve Esra Oktay Arı, Ankara: KAF-DAV, 2014.

Erciyes, J.C. (2008). “Diaspora of Diaspora: Adyge-Abkhaz Returnees in the Ancestral Homeland”, Journal of Transnational Studies, 17(3): 340-361.

Güneş, S. (2014). “Rus Kaynaklarına göre 19. Yüzyılda Yaşanan Kafkas Göçlerinin Nedenleri ve Sonuçları”, 271-292, 1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün, Ed. Mehmet Hacısalihoğlu. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım Yayın Merkezi.

KAF-FED, “Diaspora’dan Haberler”, <http://www.kaffed.org/haberler/diasporadan.html>, 29.01.2019.

KAF-FED, “Kaf-Der’in Genişleme Süreci”, <http://www.kaffed.org/kaffed/fe-derasyonla%C5%9Fma-s-%C3%BCreci/item/691-kaf-der%E2%80%99in-geni%C5%9Flemes%C3%BCreci.html>, 05.02.2019.

KAF-FED, “Türkiye Cumhuriyeti’nden Talep ve Beklentiler”, <http://kaffed.org/kaffed/taleplerimiz/item/936-t%C3%BCrkiye-cumhuriyetinden-talep-ve-beklentiler.html>, 04.02.2019.

Kafkasevi. “Bugünkü Kafkasya”, <http://www.kafkasevi.com/index.php/article/category/14>. 28.01.2019.

Karpat, K. (2003). Osmanlı Nüfusu 1830-1914, Çev. Bahar Tırnakcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kaya, A. (2011). Türkiye’de Çerkezler: Geleneğin Yeniden İcadı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kushabiev, A. (2012). “Suriye’deki Çatışmalar ve Çerkes Diasporası”, Çev. İlyas Kemaloğlu, Ortadoğu Analiz, 4(48): 86-92.

Nieto, A.S. (2011). “The Olympic Challenge: Russia's Strategy for the Establishment of Security in the North Caucasus before 2014”, The Journal of Slavic Military Studies, 24(4): 582-604.

Özgür, E. (2008). “The North Caucasian and Abkhazian Diasporas: Their Lobbying Activities in Turkey”, 80-88, Caucasus Studies: Migration, Society and the Language, Ed. Karina Vamling. Conference in Malmö University, November 28-30.

Safran, W. (1991). “Diasporas in Modern Communities: Myths of Homeland and Return”, Journal of Transnational Studies, 1(1):83-99.

Shami, S. (1998). "Circassian Encounters: The Self as Other and the Production of the Homeland in the North Caucasus", *Development and Change*, 29: 617-646.

Shami, S. (2000). "Prehistories of Globalization: Circassian Identity in Motion", *Public Culture*. 12(1):177-204.

Sheffer, G. (2003). *Diaspora Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Toksabay, B. (2005). *Conflict Over Language Rights: The Case of Kurds and Circassians in Turkey*, Yayınlanmamış Master Tezi, İstanbul: Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tölölyan, K. (2012). "Diaspora Studies: Past, Present and Promise", University of Oxford Working Paper 55.

Tsibenko, V. ve Tsibenko, S. (2015). "Circassian Question: Transformation of Content and Perception", *Bylye Gody*. 36(2): 450-460.

Tuova, F. (1998). "Evinize Hoşgeldiniz!", *Çerkes Dünyası*, 2: 18-19.

Yapıcı, U. (2016). "Yahudi Diasporası Diaspora Çalışmalarında Bir İdeal Tip Olarak Kalmalı Mı?", *Alternatif Politika*, 8(2): 322-346.

Zhemukhov, S. (2008). "Circassian World: Responses to the New Challenges", *Ponars Eurasia Policy Memo*.

Zhemukhov, S. (2012). "The Birth of Modern Circassian Nationalism", *The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 40(4): 503-524.